

І. В. Кочеткова

Непал

НЕПАЛ, Федеративна Демократична Республіка Непал – країна у Південній Азії, у центральній частині Гімалайських гір. На Пн. межує з Китаєм, на Пд., Зх. і Сх. – з Індією. Пл. 147 181 км². Насел. 28,609 млн осіб (2019). Складна етнічна та кастова структура суспільства формує суспільно-політ. процеси у Н. та є осн. фактором нерівності у доступі до сусп. благ. Перманентні зміни в етніч. та кастовій структурі (125 груп за переписом 2011, 60 – 1991) обумовлені актив. процесами самоідентифікації цих груп. До вищих каст (32 % насел. Н.) належать брахмани, кшатрії, тхакурі, саньясі/даснамі, каястха; до каст серед. рівня (14,5 %) – ядав, кану/халувай, телі; найнижчого рівня (12,6 %) – камі, дамаї/дхолі. У Н. нараховується 60 етнокультур. груп: магари, таманґи, невари, раї, гурунґи, лімбу, шерпи, сунвари, тхару, ґанґаї, дхімал. 15 етніч. та кастових груп, чисельність яких менша 2 тис. осіб, перебувають на межі зникнення. Офіц. мова – непальська. Серед 123-х мов (2011) найпоширеніші – майтхілі (11,7 %), бходжпурі (6 %), тхару (5,8 %), таманґ (5,1 %), неварська (3,2 %). Віросповідання: переважно індуїзм (81,3 %), також буддизм (9 %), іслам (4,4 %). Міське насел. становить 20,2 %. Для Н. характерне переселення з гір. р-нів на тераї (заболочені тер. біля підніжжя Гімалаїв), де проживає понад 50 % всього насел. Адм.-територ. поділ – 7 провінцій. Столиця – Катманду (1,376 млн осіб, 2019). Форма держ. правління – федерат. парламент. республіка. Глава держави – президент (від 2015 – Бідх'я Деві Бхандарі), якого обирають на 5 р. Законодавчу владу здійснює двопалат. парламент: Палата представників та Нац. асамблея. Грош. одиниця – непал. рупія. Член ООН, Азій. банку розвитку, Асоц. регіон. співробітництва Пд. Азії, Міжнар. банку реконструкції та розвитку, СОТ. Перше відоме держ. утворення (8 ст. до н. е. – 3 ст.), що сформувалося у долині Катманду (знаходилася на перетині торг. шляхів із Тибету до Індії), було засн. кіратами. Згодом їх витіснили племена-носії індуїзму, які заснували королівство Лічаві. У 9–12 ст. у долині правила династія Тхакурів, а від 13 ст. склалася держава неварів, якою до 18 ст. правила династія Малла. Наприкінці 15 ст. вона розпалася на князівства (фактично міста-держави), що й нині є потуж. адм. центрами (Катманду, Патан (нині Лалітпур), Бхактапур). У 1 тис. до н. е. з Пн. Зх. уздовж Гімалаїв розселилися племена кхасів, які згодом сформували кхаську державу, після розпаду якої наприкінці 14 ст. у Зх. Н. сформувалися 2 конфедерації князівств – Баїсі та Чоубісі. 1559 засн. князівство Горкха, що у 18 ст. підкорило

навколишні князівства і 1769 створило Непал. державу (до кін. 19 ст. офіц. назва Н. – королівство Горкха) зі столицею в Катманду. Князь Прітхві Нараян Шах став першим королем Н., розпочавши період правління династії Шах. Військ. експансія в наступні десятиліття продовжилася спробою приєднати до Н. тер. Сіккіму, що була зупинена непало-тибет. війною, в якій 1792 Н. зазнав поразки. В результаті англо-непал. війни 1814–16, згідно із Сугаул. договором Н. втратив третину тер., його зовн. політика стала підконтрольною британ. владі. 1846 генерал Джанг Бахадур Рана за підтримки армії здійснив держ. переворот. Узурпувавши владу, він став прем'єр-міністром (зробив цю посаду спадковою) та головнокомандувачем, лишивши королю лише представниц. функції. Правління династії Рана характеризувалося авторитаризмом, централізацією влади та самоізоляцією, за винятком тісних контактів із британ. колоніал. владою в Індії (непал. солдати-гуркхи брали участь у придушенні повстань в Індії та ін. колоніях, у 1-й та 2-й світ. війнах). У 1940–50-х рр. у Н. активізувалося політ. життя, була створ. перша політ. партія – Нац. конгрес, що розпочала боротьбу з авторитаризмом та за встановлення конституц. монархії. 1951 прем'єр-міністр Мохан Шумшере Рана подав у відставку, було проголошено конституц. монархію на чолі з королем Трибуваном Бір Бікрам Шахом, розпочато політ. реформи. 1959 Нац. конгрес переміг на перших у Н. виборах. 1960 король Махендра Бір Бікрам Шах Дев узурпував владу, зокрема ввів пряме правління, розпустив парламент, ув'язнив членів уряду та заборонив діяльність партій. У 1970–90-х рр. відбулася низка кровопролит. заворушень, внаслідок яких король Бірендра Бір Бікрам Шах Дев погодився на проведення низки політ. реформ із послаблення централізації влади, було знято заборону на діяльність політ. партій, обмежено владу короля конституц. монархією. 1991–94 відбулися парламент. вибори, на яких більшість сформували комуністи. 1990-і рр. характеризувалися політ. нестабільністю та екон. стагнацією. 1996 комуністи-маоїсти розпочали збройну боротьбу з метою повалення монархії. За підтримки місц. насел. вони взяли під контроль зх. і центр. тер. Н. 2001 спадкоємець престолу Діпендра Бір Бікрам Шах вбив королів. родину, після чого здійснив самогубство. Новим королем став брат загиблого короля Г'янендра Бір Бікрам Шах Дев, який застосував армію проти маоїст. партизан. Постійні напади і терорист. акти загонів маоїстів та каральні операції непал. армії загострили політ. кризу, прискоривши екон. занепад, оскільки унеможливили розвиток туризму, який приносив значні валютні надходження. На поч. 2005 король оголосив надзвич. стан та ввів пряме правління, розпустивши уряд та заарештувавши парт. лідерів. Однак ці дії згуртували усі опозиц. сили. Політ. криза загострилася, 2006 відбулися масові заворушення по всій тер. Н., внаслідок придушення яких загинули десятки протестувальників. Король був змушений відновити діяльність уряду та парламенту, до складу яких увійшли представники комуністів-маоїстів. Повстанці склали зброю та згодом були інтегровані у ЗС Н. 2007 була прийнята тимчас. конституція, за якою короля позбавлено статусу глави держави, Н. було проголошено федерат. демократ. респ. На парламент. виборах 2008 перемогу здобули Комуніст. партія Н. (маоїстська), Нац. конгрес та Комуніст. партія Н.

(об'єднана марксист.-ленін.). Ці партії формували політ. життя Н. протягом наступ. десятиріччя. 2015 прийнято нову конституцію. Сучасна політ. ситуація в Н. лишається нестабільною.

Тер. Н. піднімається уступами з Пд. на Пн., природні умови змінюються від Індо-Ганг. рівнини (Зовн. тераї, 200–250 м) до Передгімалаїв (гори Шивалік, 700–1000 м), зниження Внутр. тераїв (Бхабар), Малих (хребет Махабхарат, до 3000 м) і Великих (середні висоти 6000 м, 8 вершин – понад 8000 м, зокрема г. Джомолунгма, 8848 м) Гімалаїв. Від Махабхарату Великі Гімалаї відділяє широка 25-кілометр. депресія. На крайньому Пн. Зх. тер. Н. між Гімалай. хребтом та горами Тибету простягається плоскогір'я Бхот. Тер. Н. лежить у зоні сейсміч. активності. Найсильніші землетруси у Н. відбувалися 1916, 1934, 2015. Найбільший льодовик Н. – Кхумбу. Найбільші річки: Косі, Гандакі, Карналі. Клімат Н. формується під впливом висот. поясності та мусон. повітр. мас, залежить від експозиції схилів та конфігурації хребтів і долин. Тераї знаходяться у зоні тропіч. мусон. клімату: характерні спекотне літо (+30 °С і вище) і тепла зима (+10 – +20 °С); кількість опадів зменшується з 1800 мм/рік на Сх. до 900 мм/рік на Зх. Зима посушлива, можливі пилові бурі. У минулому заболочені тропічні ліси були вирубані й перетворені на агроландшафти. На схилах хребта Шивалік до вис. 1000 м ростуть мусонні листопадні ліси (переважає дерево сал); у зниженнях та міжгір. котловинах – місцевість, схожа на саванну (слонова трава, тростина, бамбук, акація катеху). Тварин. світ: чорний буйвол, дика кішка, летюча миша, біла чапля, гавіал, черепаха. У лісах Шиваліку водяться шакал, мавпа, кабан, леопард, тигр; носороги майже винищені. У гір. р-нах на вис. 1000–2500 м т-ра влітку становить бл. +20 °С, взимку знач. добовий перепад т-р від +15 °С вдень до –4 °С вночі; кількість опадів становить від 2200 мм/рік на Сх. до 1700 мм/рік на Зх. Ростуть вічнозелені широколистяні ліси субтропіч. типу (магнолія, рододендрон, камфорне дерево, фікус). У гір. р-нах на вис. 2500–4000 м т-ра влітку становить +15 – +20 °С, взимку – до –20 °С; кількість опадів 1000–1500 мм/рік. Рослинність з висотою змінюється від широколистяних (дуб, граб, каштан, клен) до хвойних (кедр гімалайський, сосна блакитна, тсуга, ялина срібляста, ялівець) і березових лісів. Тварин. світ: гімалайський ведмідь, тибетський вовк, кабарга, панда, тибетська лисиця, гімалайський заєць, лангур. Вище 4000 м клімат аналогічний антарктичному, т-ра влітку менше +10 °С, а на вис. 5200 м – нижче 0 °С; опади незначні, на пн. схилах до 500 мм/рік, взимку – бл. 100 мм/рік. До 5100 м простягається субальп. і альп. рослинність (анемон, мак, примула, едельвейс) із чагарниками. На плоскогір'ї Бхот, де середньорічна кількість опадів становить 200–400 мм, та на пн. схилах Великих Гімалаїв поширені сухі степи (софора, полин, карагана). Тварин. світ: ірбіс, тибетська лисиця, гімалайський ведмідь, тибетський вовк, дикий як, дика коза, тибетська антилопа, гірський баран. Серед птахів – стерв'ятник, беркут, сніговий голуб, снігова куріпка, улар. Діють 12 нац. парків, серед них найвідоміші – «Сагарматха», «Лангтанг», «Рара», «Шей-Пхоксундо», «Макалу-Барун», «Шивапури-Нагарджун», «Шуклафанта», «Парса», «Читван». За соц.-екон. показниками Н. належить до

країн, що розвиваються. ВВП становить 24,9 млрд дол. США (2017), у розрахунку на особу – 2,7 тис. дол. США. Н. – аграрна країна. Осн. культура – рис, який вирощують на тераях, у гір. долинах (до вис. 2100 м), на терасов. схилах, також кукурудза, просо, пшениця, бобові. Джут та цукр. тростину культивують у сх. тераях, переважно на експорт. На високогір'ях Н. займаються скотарством, зокрема розводять яків, цзо, овець та кіз. Є запаси міді, заліза, свинцю, цинку, кобальту, нікелю, золота, срібла, слюди, графіту, магнезиту. Основні галузі промисловості: текстиль та деревообробна. Транспортна мережа слаборозвинена. Поширені натурал. госп-во, промисли та ремесла. Важливе місце у сфері обслуговування займає туризм. Н. експортує одяг, бобові, килими, текстиль, сік, вироби з джуту; осн. торг. партнери – Індія, США, Туреччина; імпортує нафтопродукти, машини та обладнання, золото, електротовари, мед. препарати; осн. торг. партнери – Індія, Китай. Архіт. пам'ятки: у долині Катманду – ступи Сваямбунатх, Боднатх, храми Пашупатинатх, Чангу Нараян (усі – 5 ст.), архіт. комплекси площ у Катманду (16–17 ст.), Лалітपुरі (17 ст.), Бхактаपुरі (17–18 ст.; усі належать до пам'яток ЮНЕСКО), пагоди Хіранья-Варна Махара-Віхар (12 ст.), Махендранатх (15 ст.), храми Махабудда (14 ст.), Крішна-Мандір (17 ст.; усі – Лалітпур). Серед ін. пам'яток – ступа у Рамаграмі (3 ст. до н. е.), храм Джанакі Мандір у Джанакपुरі (1910), а також ламаїст. монастирі, архіт. комплекси міст Лумбіні (можливе місце народження Будди; належить до пам'яток ЮНЕСКО), Панаоті, Ло Мантанг, Кіртіпур, Тансен. Справами громадян Н. в Україні відає посольство Н. у РФ, українців у Н. – посольство України в Індії. Знач. внесок у розвиток туризму і турист. бізнесу в Н. зробив укр. підприємець Б. Лісаневич (його погруддя встановлено побл. Нац. турист. агентства), який 1954 відкрив у Катманду «Royal Hotel» – перший готель європ. типу, що став центром світського життя країни.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Габорио М. Непал и его жители / Пер. с франц. Москва, 1985;
2. Шищенко П. Г. Фізична географія материків та океанів: Підруч. Т. 1. Азія. К., 2009.

Бібліографічний опис:

Непал / І. В. Кочеткова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-73638>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).